

LITERATURA I IZVORI

¹ Klen D., *Fratrija — feud opatije sv. Mihovila nad Limon u Istri i njegova sela (XI—XVII. stolj.)*. Historijski arhivi, Rijeka—Pazin, 1969, 39—41. — ² Klen D., *Neke misli i podaci o Sv. Mihovilu nad Limom*. Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU, Zagreb, 1963, IX, 3, 18—19. — ³ Cvitanović D., *Srce Zagorja u srcu Istre*. Istra, Pula, 1978, 10, 57. — ⁴ Berger N., *Cronataxis monasteriorum ordinis F. F. Eremitarum, s. Pauli primi Eremitae in Provincia Istriae et Croatia*. Arhiv JAZU, Zagreb, 1900, II., D., 212. — ⁵ Jurdana S., *Uremović V., Uloga nekih crkvenih redova u povijesti zdravstvene kulture Hrvatskog primorja i Istre*. Zbornik radova, 26 sastanak Naučnog društva za historiju zdravstvene kulture Jugoslavije, Rijeka, 1978, 73. — ⁶ Arhiv SR Slovenije, Ljubljana, Gubernijalni arhiv, Sv. Petar v Gvozdu, sv. IX/34, br. 19—22, 26. — ⁷ Jurdana S., *Uremović V., Zapis o prvom poznatom kirurgu-pavlinu u Crikvenici*. Medicina, Rijeka, 1972, 9, 45—101. — ⁸ Arhiv SR Slovenije, Ljubljana, Gubernijalni arhiv, Sv. Petar v Gvozdu, sv. IX/34, br. 459—462. — ⁹ Arhiv SR Slovenije, Ljubljana, Gubernijalni arhiv, sv. Petar v Gvozdu, sv. IX/34, br. 467: Zaliha lijekova i opreme u apoteci. — ¹⁰ Arhiv SR Slovenije, Ljubljana, Gubernijalni arhiv, Sv. Petar v Gvozdu, sv. IX/34, br. 469: Koncept dopisa Gubernije Upravi Komornih dobara. — ¹¹ Minarik F., *Iz naših starih apoteka*. Pro medica, „Lek“, Ljubljana, 1972, 2-IV, 100. — ¹² Peroš R., *Osvrt na povijest apotekarskih stojnica*. Saopćenja, Pliva, Zagreb, 1971, 3. — ¹³ Tartalja H., *Ljekarna u samostanu uršulinki u Varaždinu*. Saopćenja, Pliva, Zagreb, 1971, 4, 214.

THE PAULIST MONASTERY PHARMACY IN THE VILLAGE SV. PETER U ŠUMI (1782—1784)

Ante BARTOLIĆ, Čedomil IVKOVIĆ, Vladimir UREMOVIĆ, Vilim TONKOVIĆ

The authors describe the Paulist Monastery Pharmacy in the village sv. Petar u Šumi near Pazin, which was in operation between 1782 and 1784 in a splendid building preserved till the present time.

On the basis of the archival materials we learn that it was equipped on the model of other monastery pharmacies of the period. The archivalia specify its furniture, equipment and handbooks.

After the abolishment of the Paulist Order by the Decree of the Austrian Emperor Joseph II in 1776 the Paulist Order in Istria was dissolved in 1782.

The Austrian administration sold the Pharmacy and the Paulist property at an auction in 1784 and all the pharmacy equipment was bought by a surgeon from Pićan (Franjo Grbac) for 20 florins.

The authors summarize the article by saying that the activity of the Paulist Pharmacy in Sv. Petar u Šumi represents an important contribution for the sanitary conditions of this region.

(Rad je primljen u Uredništvu 31. XII 1981. god.)

Radmila FILIPOVIĆ-FABIJANIĆ

KULTNA MESTA I NJIHOVI BOLESNICI*

Bezbrojna su kulturna mesta o kojima govore i pišu istraživači kultura i religija, širom sveta. No, bez obzira na to gde se ta kulturna mesta nalaze, kao i to čiji je kult za njih vezan, uvek su to bili gajevi ili pojedina stabla u njima, izvori i neobične stene i pećine. U antičko vreme i hramovi pojedinih božanstava (kao na primer Asklepija i Higije) takođe postaju kulturna mesta. Pobedom monoteističkih religija, srušile su se dotadnje osnove antičkog religijskog života. Mnoga stara antička kulturna mesta tada nestaju s odumiranjem kultova vezanih za njih, a mnogi se slični kultovi stapaju u jedan opštiji i jači.¹ I, u to vreme, samo neki od ovih opštijih kultova preživljavaju duboke društvene promene i pobjedu hrišćanstva i nastavljaју da egzistiraju, ali naravno na neki način izmenjeni i hristijanizovani. U svetim gajevima ili na lekovitim izvorima posvećenim antičkim božanstvima, čiji se kult nije mogao iskoreniti, podizani su hrišćanski hramovi i substitucijom su karakteristike i atributi antičkih božanstava prelazili na hrišćanske svece, koji preuzimaju njihovu ulogu. U srednjem veku kod nas nastaje još jedna vrsta kulturnih mesta. To su grobovi običnih ljudi, koje su narod, a nekad i crkva, posle njihove smrti proglašavali zvanično ili nezvanično svetim. Naravno da sva ova mesta nisu bila istog značaja. Mnoga takva kulturna mesta su nastala i nestala, neka su se stopila s drugim sličnim u jedan kult i tako opstala, dok su druga nepromenjena, ili tek neznatno izmenjena, trajala vekovima. Među ovim kulturnim mestima ima onih koja su usko lokalnog značaja (pojedinačni grobovi ili pećine i izvori, kao npr. pećina sv. Jakova Marhijskog u Deževicama kod Fojnice), zatim šireg, regionalnog značaja (kao npr. katolička crkva sv. Ive u Podmilačju kod Jajca), i opšteg značaja (kao npr. pravoslavni manastir sv. Vasilija Ostroškog u Crnoj Gori)².

No, bez obzira na to kojeg je značaja neko kulturno mesto, zajedničke su im neke crte. Na prvom mestu, na njih dolaze da traže pomoć nevoljnici, teški bolesnici kojima je to poslednja instanca kojoj se još s nekom nadom mogu obratiti. Na tim mestima je vrlo često obavezna inkubacija (iako je još car Dušan svojim Zakonikom zabranio da žene mogu provesti noć u crkvi ili manastiru). Zatim, još jedan zajednički momenat. Skoro obavezno se kraj hrišćanskog kulturnog mesta nalaze i neki izvor ili pećina s vodom, kojom se bolesnik mora umiti pri dolasku na to kulturno mesto. (Ovi izvori ili pećine svakako su bili kulturna mesta u predhrišćansko doba, pa je kraj njih kasnije podignuta hrišćanska bogomolja, na koju prelaze značaj i uloga predašnjeg kulturnog mesta). I najzad, iskazivanje zahvalnosti davanjem i ostavljanjem darova i daljim redovnim posećivanjem toga mesta, ukoliko su želje i molbe s kojima se došlo bile bar

* Rad je saopšten na 21. naučnom sastanku Saveza naučnih društava za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije u Beogradu 7—8. XII 1979. god.

delimično ili privremeno uslišene. Ovde ću se ograničiti na prikaz nekoliko najpoznatijih i najpriznatijih kulturnih mesta, regionalnog značaja, kojima već vekovima gravitira stanovništvo iz Bosne i Hercegovine. Osim toga, o tim mestima i hodočašćima njima postoje i pisani dokumenti, te se može znati o kakvim se isceljenjima na tim kulturnim mestima radi.

U samoj Bosni nalaze se katolička crkva sv. Ive u Podmilačju kod Jajca (iz 13. veka), zatim takođe katolička crkva sv. Bogorodice u Olovu (iz 15. veka) i pravoslavna crkva sv. Bogorodice u Čajniču (takođe iz 15. veka)³. Uz ova hrišćanska mesta tu je i Ajvatovica, takozvana bosanska Meka, kod Prusca.⁴ Iz Bosne narod odlazi katoličkom svetištu Gospi Sinjskoj u hrvatskom Primorju, pravoslavnoj sv. Petki na Brodskom brdu kod Slavenskog Broda i čuvenom pravoslavnom sv. Vasiliju Ostroškom pod Ostrogom, kod Danilovgrada u Crnoj Gori.⁵ Ako se pogleda geografski raspored ovih navedenih kulturnih mesta na geografskoj karti, vidi se da je cela srednjovekovna Bosna s Humom okružena kulturnim mestima šireg značaja, dok se u njenom središtu nalaze muslimanska Ajvatovica i katolički samostan sv. Duha u Fojnici, gde su dovođeni na lečenje oni koji su po verovanju svoje okoline bili opsednuti đavolom.⁶ No, pošto je ovaj čin bio lišen kulta i vršio se po potrebi, tokom cele godine, neće biti obuhvaćen ovim pregledom.

U celoj Bosni i Hercegovini često se moglo čuti da se za nekoga, nekad u šali a nekad ozbiljno, kaže da ga treba voditi sv. Ivi u Podmilačje. Tome nije bilo potrebno nikakvo dalje objašnjenje: znalo se da se radi o umno poremećenom čoveku, jer su se svi takvo vodili sv. Ivi, kao i bolesnici s bilo kakvim drugim psihosomatskim oboljenjem. Na dan sv. Ive (24. juna) svi prilazni putevi Podmilačju bivaju zakrčeni autobusima, kamionima i privatnim kolima, pored kojih se guraju i s teškom mukom provlače konjanici i pešaci. Hiljade ljudi sakuplja se već 23. juna po podne, jer ispoved počinje oko 17 čas. po podne, pa traje do uveče.⁷ Sutradan ujutru u pet sati ispovedanje se nastavlja i traje sve do 9, kada počinje misa za bolesne, što je ustvari centralni deo rituala. Sastavni deo rituala je i prethodno umivanje na vrelu Mrtvalj, koje narod naziva i Gospinim vrelom. Pošto se u Podmilačju „leče” uglavnom nervno poremećeni, za koje njihova okolina veruje da je u njih ušao đavo, do pre desetak godina, kada je to zabranjeno biskupskom naredbom, za vreme mise bi fratar isterivao đavola izgovarajući na latinskom reči „exi, exi”. Mnogi od prisutnih bili su ubeđeni da čuju kako đavo na srpskohrvatskom odgovara: „Neću!”. Ukoliko isterivanje egzorcizmima i molitvom uspe, bolesnici iz kojih đavo izlazi strašno se uznemire. Da je đavo „izašao” zna se po tome što onda svećnjaci i lusteri u crkvi zvone. O isceljenjima i čudima koja se tu događaju, sam bolesnik ili njegovi pratioci u prisustvu sveštenika opisuju tok bolesti i isceljenja, a sveštenik to unosi u „Chronicu miraculorum”, koja se već nekoliko vekova uredno vodi.⁸

Katoličkoj Gospi olovskoj i pravoslavnoj čudotvornoj ikoni Bogorodice u Čajniču takođe se masovno ide na poklonjenje. Ide se 15. avgusta (katolici), odnosno 28. avgusta (pravoslavni). Odlazi se ranije da se nađe smeštaj, uhvati bolje mesto, moli i razgovara s ljudima o njihovim nećama, ne bi li se saznalo nešto što može pomoći. Na ova dva kulturna mesta osim drugih nevoljnika, najviše dolaze nerotkinje. Stoga se posebno u crkvi sv. Bogorodice u Čajniču do skora mogla videti masa najčešće

srebrnih votiva u obliku kolvke ili novorođenčeta, koje su tu prilagale žene s molbom i u nadi da im se želje i molbe usliše, ili zato što su im one uslišene.⁹

Za mnoge hronične bolesnike, a posebno za one koji pate od epilepsije i raznih reumatičnih oboljenja, put je vodio Gospi sinjskoj. Išlo se peške, i to najviše tri puta. Ako pomoći nema ni posle trećeg odlaska, značilo je da je bolest neizlečiva i više se ništa nije preduzimalo. Teži bolesnici, koji sami nisu bili u stanju da odu u Sinj, mogli su da plate nekome da mesto njih ode, moleći za njihovo zdravlje. (U okolini Dervente upoznala sam pre 5—6 godina 70-godišnjeg čoveka koji je skoro profesionalno obavljao taj posao, završavajući usput i svoje trgovačke poslove¹⁰).

Pravoslavna kapelica sv. Petke na Brodskom brdu kod Slavenskog Broda takođe je imala svoje poklonike: srpsko i hrvatsko stanovništvo iz bliže i dalje okoline. Tu se sakupljalo 18. avgusta mnoštvo sveta da moli za zdravlje svoje, svoje rodbine (neki su išli čak i radi stoke) ili za isceljenje. Dolazio je svako ko je imao bilo kakvu nevolju, ali na prvom mestu zdravstvenu. (I moj ded po ocu je posle povratka iz Prvog svetskog rata, iz okoline Sarajeva gde je živeo, sve do svoje smrti svakog leta iz zaveta odlazio na Brodsko brdo. Umro je, a da nikom nije rekao kakav je to zavet bio.)

„Svecu pod Ostrog”, tj. pravoslavnom sv. Vasiliju ostroškom ide se o Trojicama, Petrovdanu, Velikoj Gospi i najviše naravno da dan sv. Vasilija, 12. maja. Tada se reka nevoljnika i poklonika sliva ka ovom mestu iz cele zemlje. Neki svoje oduzete i nepokretne bolesnike donose na kolima, u sepetima, na kolima, neki se danima iz zaveta vuku peške, a neki po kom rođaku pošalju deo svoje odeće (naješće kapu ili košulju) kao substituciju, da prenoće kod čivota sveca. Veruje se da sv. Vasilije najviše leči od padavice i besnila, ali mu se donose i paraličari, paraplegičari, distrofičari, nemi, gluvi i svakakvi drugi nevoljnici, a u velikom broju dolaze da traže pomoć i nerotkinje. I na ovom kulturnom mestu bolesnik treba prvo da se umije vodom iz pećine sv. Vasilija, zatim da prenoći pod njegovim čivotom iil u njegovoj blizini i da prisustvuje službi božjoj, pa da na kraju ostavi dar u znak zahvalnosti (neke žene su ostavljale čak i niske dukata). Bezbrojne su priče o isceljenjima i čudima koja su se navodno ovde dogodila i kaluđeri ih revnosno beleže u rukopisnu zbirku čuda manastira Ostroga. Na osnovu ove građe u spomenici koja je izdata povodom 300-godišnjice pretstavljenja sv. Vasilija, napisano je poglavlje „Čuda sv. Vasilija ostroškog”, od kojih za neka navedena čuda piše da su se dogodila i u naše vreme¹¹.

Iz pregleda ovih najposećenijih kulturnih mesta kojima je gravitiralo bosanskohercegovačko stanovništvo bez obzira na nacionalnost i versku pripadnost, jer su takva mesta interkonfesionalna, možemo da izvučemo neke opšte karakteristike o njihovim poklonicima.

Pogledajmo prvo nekoliko beleške o čudima i isceljenjima koja su se navodno dogodila na kulturnim mestima u srednjem veku.

„Čovek neki bogalj pužase na nogama svojim, i ne mogaše se nikako uspraviti, niti mogaše stati na noge svoje, jer mu obe noge bejahu oduzete i pregorele ognjem u kolenima, zamalo što nisu sasvim otpale i ne držahu se, jer su žile bile izgorele, pa plazeći na rukama svojim, vučase za sobom

noge svoje". Sv. Simeon „isceli ovoga oslabljenog i učini ga da pravo hodi". Primer s kraja 12. i početka 13. veka¹².

Zidajući manastir Žiču, sv. Sava Nemanjić, jednog dana „nađe čoveka, raslabljena rukama i nogama i svim udovima svojim, donesena radi primanja milostinje i ostavljena na putu, da mu Sveti u prolazu da štogod". Sa svojim učenicima odnese ga u crkvu, gde ga svojim molitvama isceli. Primer iz 13. veka¹³.

Pošto je prenočio na grobu sv. Save, ozdravio je kaluđer Neofit, koji „opirući se rukama i štaka, puzeći po zemlji, vrlo bedno provodaše život". Primer iz sredine 13. veka¹⁴.

U Dečane su „vekovima odlazile nerotkinje, a naročito umobolnici, tražeći pomoć. U blizini manastira je jedan izvor mineralne vode gde je, po predanju stanovnika toga kraja, progledao Dečanski"¹⁵. Kult Stevana Dečanskog počeo je od kada je na njegovom grobu progledao jedan čovek, koji je dotle 40 godina živeo slep¹⁶. Primer iz 14. veka.

Iz opisa bolesnika koji su tražili isceljenje na kulturnim mestima, očito je da se struktura bolesnika nije promenila ni u kasnije vreme. Nigde nema pomena ni pre a ni kasnije, da je na neko kulturno mesto došao da traži pomoć čovek koji pati od zubobolje, koji je oboleo od tuberkuloze, koji ima probavne smetnje, ili sa slomljenom rukom ili nogom. Po narodnom verovanju, kad bog hoće nekoga da kazni, prvo mu uzme pamet. Dakle, umna poremećenost je božja kazna. Isto tako i neplodnost, za koju se često veruje da zavisi od božje volje. Za epilepsiju se veruje da dolazi kao posledica prekršenih tabua¹⁷. Besomućni, odnosno nervno poremećeni, po verovanju, opsednuti su đavolom. Ostale bolesti koje po narodnom verovanju „đavolovom plemenu" pripadaju, po priznanju samog đavola sv. Sisoju, su: mora, kuga, pogani vjetar, vještica, pešta (pestitis), jadilnica, krvopilnica i proždrljivica". Sve su ovo bolesti koje nastaju iz narodu nerazumljivih uzroka, te ih stoga smatra poslatim od dobrih ili zlih viših sila. Pošto se sveštenik smatra posrednikom između boga i ljudi, logični put vodio je njemu da posreduje između obolelog i više sile, čijom je voljom ili osvetom i kaznom bolest poslata. Lečenje umobolnih, epileptičara i paraličara spadalo je stoga u nadležnost sveštenih lica svih konfesija. Dr Karl Steiner, koji se odmah po dolasku u Bosnu krajem prošlog veka zainteresovao za etnomedicinu, proučavajući ove pojave, konstatovao je da „pouzdanje bolesnika u stanovitu metodu liječenja je takav blagotvorni faktor, da se njime mora služiti i moderna medicina"¹⁸. Odmah po austro-ugarskoj okupaciji, austrijski okružnik baron Lazarini počeo je da sprečava kult sv. Ive u Podmilačju kod Jajca. Obavestio je o tome vladu u Beču i tražio da vlada pošalje stručno medicinsko lice koje će ispitati celu stvar. U izveštaju lekara koga je vlada poslala, kaže se da u Bosni toga vremena ne da nema nervne klinike, nego nema ni bolnica, pa kad je takva situacija, ako narod tu stvarno nalazi pomoći, on preporučuje: „... neka, pusti ih neka ozdravljaju!"¹⁹. Tako vidimo da je i austro-ugarska vlast, inače kruta u svemu, po ovom pitanju bila popustljiva, kao uostalom pre nje i turska (o čemu svedoče neki dokumenti sakupljeni u Fojničkim registama)²⁰.

Ovo odlaženje teških i neizlečivih bolesnika na kulturna mesta, pojava je koja je zainteresovala mnoge lekare, ali i naučnike drugih profila. Etnolog dr Tihomir Đorđević bio je veoma zainteresovan za ovu pojavu i pisao je o lečenju umobolnih po manastirima²¹. Sastavio je čak i razaslao i pita-

nja za sakupljanje građe o tome, ali nije bilo očekivanog rezultata. U stvari, nije bilo nikakvog rezultata. Jer, o ovakvim bolesnicima, njihovim patnjama i isceljenjima se govori, ali ne piše, pogotovu ne nepoznatim ljudima. Stoga je anketa ostala bez ikakvog odgovora. A ova kulturna mesta za koja se veruje da na njima ozdravljaju opsednuti, kažnjeni i prokaženi, i dalje okupljaju kao poslednja nada nevoljnike obolele od bolesti koje se leče i danas dugo i teško, ili još uvek nikako.

LITERATURA

- ¹ Imamović E., *Antički kulturni i votivni spomenici na području BiH*, Sarajevo, 1977, 54; Marić R., *Antički kultovi u našoj zemlji*, Beograd, 1933. — ² Fabijanić R., *Lečenje kod crkve sv. Ive u Podmilačju*. Rad XV-og Kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije, Sarajevo, 1971; Kujundžić J., (pseudonim), *Crkva sv. Ive u Podmilačju*. „Dobri pastir", Sarajevo, XV-XVI; Durković-Jakšić Lj., *Manastir Ostrog u reči i slici*. Sveti Vasilije Ostroški Čudotvorac. Spomenica povodom 300-godišnjice njegova predstavljanja. Beograd, 1971, 56-65. — ³ Fabijanić R., nav. delo; Filipović S. M., *Varošica Olovo s okolinom*. Franjevački vjesnik, Beograd, 1934; Vladislav S., *Iz stare mahale i čaršije*, Sarajevo, 1925. — ⁴ Grdić-Bjelokosić L., *Hajvatovačka ili siromaška čaba*. Karadžić, Aleksinac, 1901, III, 38-40. — ⁵ Pavlović L., *Kultovi lica kod Srba i Makedonaca*. Narodni muzej Smederevo, 1965, 165-166. — ⁶ Matasović J., *Fojnička regesta*. Spomenik SKA, Beograd, 1930, LXVII: Liječenje. — ⁷ Fabijanić R., nav. delo, 42. — ⁸ Isti, nav. delo, 43. Starija je *Chronica miraculorum*, a savremen je *Kronologij ozdravljenja i isceljenja*. — ⁹ Filipović S. M., *Metalni motivi kod pravoslavnih Srba*. Glasnik skopskog naučnog društva, Skoplje, 936, XV-XVI. — ¹⁰ Fabijanić R., *Narodna medicina stanovništva Dervente s okolinom*. Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo, 1978, XXX-XXXI, 93-94. — ¹¹ Čuda sv. Vasilija Ostroškog. Iz rukopisne zbirke manastira Ostroga. Spomenica povodom 300-godišnjice njegova predstavljanja, Beograd, 1971, 213-229. — ¹² Bašić M., *Stare srpske biografije*. SKZ, Beograd, 1924, 180, 61. — ¹³ Isti, nav. delo, 157. — ¹⁴ Isti, nav. delo, 244. — ¹⁵ Pavlović L., nav. delo, 107-108. — ¹⁶ Isti, nav. delo, 100. — ¹⁷ Knežević S., *Gorska bolest. Narodno shvatanje i lečenje*. Acta historica medicinae..., Beograd, 1970, X, 105-106. — ¹⁸ Steiner K., *Bosanska narodna medicina*. Glasnik Zemaljskog muzeja Sarajevo, 1903, XV. — ¹⁹ Leik E., *Das Wunder in der Heilkunde*, München, 1930. — ²⁰ Matasović J., nav. delo: Murasele, 418. — ²¹ Đorđević R. T., *Lečenje umobolnih u manastirima*. Glasnik skopskog naučnog društva, Skoplje, 1927, 342-343.

CULT PLACES AND THEIR PATIENTS

Radmila FILIPOVIĆ-FABIJANIĆ

Every cult place, regardless of its importance (local, regional, or general) has its own patients. Those are the people, wretched persons, incurable patients last chance with which they are communicating with a cult place, is, in hope, to be cured. In discussing the types of patients who are coming to these places, the Middle Age ones as well as contemporary ones, the author emphasises that all the patients suffer from diseases which are believed to be supernatural in origin; the roots of these illnesses lie in a violation of a taboo or, they are regarded as a God's will or his punishment. They are always incurable or hardly curable. Because of that, cult places, as a last hope, bee gathering, for centuries, people whose illnesses were always the same.

(Rad je primljen u Uredništvu 8. XII 1979. god.)